

Ἐξασκεῖται συνεπῶς ἐπίδρασις ὑπὸ τινων παραγόντων ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου, αὕτη ὁμως ἔχει τὴν ἰσχύν της τότε μόνον, ὅταν οἱ παράγοντες οὗτοι ἀναφανῶσι καὶ καταξιωθῶσι διὰ τῶν αἰτημάτων, τὰ ὅποια ἀναγνωρίζει ἡ συνείδησις τῶν ἀνθρώπων.

Ἡδη ὁμως προσέχει νὰ ἐξετάσωμεν περαιτέρω, ἂν κατὰ τὴν ἐξέλιξιν ταύτην διαπιστοῦνται διάφοροι νόμοι.

12. ΝΟΜΟΙ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐξετασθέντων ἔχει ἀποσαφηνισθῆ ὅτι ἡ ἱστορική πορεία παρουσιάζει διαρκῆ ἐξέλιξιν, καθ' ἣν διαπιστοῦται ἄγων τῶν δυνάμεων τῆς ζωῆς, ὅστις ἔχει ὡς ἐπακολούθημα τὴν ἐμφάνισιν ἑνὸς νέου.

Ὁ ἄγων οὗτος τῆς ζωῆς δὲν σημαίνει ὅτι τὰ ἄτομα, μὴ ἱκανοποιούμενα ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐπιτευχθέντων, ἀναζητοῦν πάντοτε κάτι τὸ διάφορον, ἀλλ' ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν τάσιν πρὸς τελείωσιν, ἣτις καλλιεργεῖται ἐκάστοτε ὑπὸ τῶν ἐπιτυγχανομένων ἀγαθῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐκάστη βαθμὶς καταξιοῦται ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐπικοινωνίας, τὸν ὅποιον ὑπόσχεται αὕτη ὅτι ἔχει μετὰ τοῦ ἰδεώδους.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο καταδεικνύει ὅτι ἐκάστη βαθμὶς γίνεται γέφυρα διὰ μίαν ἀνύψωσιν καὶ ὅτι συνεπῶς ἡ ἐξέλιξις εἶναι *προοδευτικὴ* κατὰ κίνητρα οὐχὶ ἀπολύτως αἰτιοκρατικά, ὅποτε ἡ σημασία τῶν σκοπῶν τοῦ μέλλοντος θὰ ἠφανίζετο, οὐδὲ ἀπολύτως τελολογικά, ὅποτε τὸ παρελθὸν θὰ ἀνεγνωρίζετο κατὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν μόνον, τὴν ὁποίαν θὰ παρεῖχε πρὸς τὸ μέλλον, ἀλλὰ κατὰ κίνητρα ἐσωτερικά καὶ αὐτόφωτα διαδηλοῦντα κυρίως ὅτι ἡ ἱστορική πορεία παρουσιάζει διηγετικῶς *αὐτοεξέλιξιν*.

Γεννᾶται ὁμως τὸ ἐρώτημα : Ὑπάρχει ἐν τῇ ἱστορικῇ ταύτῃ αὐτοεξέλιξι *πρόοδος*; Εἶναι δηλονότι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸν ὅτι πάντα τὰ ἄτομα φέρουν εἰς πέρας τὸ ὑπ' αὐτῶν ἀρχόμενον ἔργον καὶ ὅτι ἐπιτυγχάνεται πάντοτε ἡ ἐπιζητουμένη βελτίωσις τοῦ ἀποκτηθέντος ; Εἶναι δυνατόν ἀκόμη, κατὰ τὸ νόημα τῆς προόδου, ἡ ἰδέα, ἣτις εἰς ἐκάστην ἐποχὴν καλλιεργεῖται καὶ κυριαρχεῖ, νὰ σημειοῖ εἰς τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐπιρροὴν καὶ κυριαρχίαν ἐπὶ περισσοτέρων ἀτόμων καὶ κατὰ μεγαλύτερον βαθμόν⁽¹⁾, τοῦθ' ὑπερ ἐπιτελούμενον θὰ καθιστᾷ τότε τοὺς ἀνθρώπους ἱκανοὺς νὰ συνειδητοποιῶσι μεγαλυτέραν ἐκάστοτε εὐθύνην διὰ τὴν ζωὴν των⁽²⁾ ; Γενικῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδεχθῶμεν ὅτι διαρκῶς ἐδραιοῦται τὸ καλύτερον ;

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὴν πρὸς τὸ καλύτερον διαρκῆ ἐξέλιξιν τοῦ ἱστορικοῦ

⁽¹⁾ Erich Rothenbücher: Über das Wesen des Geschichtlichen, II. §. 6.

⁽²⁾ I. Θεοδωρακοπούλου: Σύστημα Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, 1947, σ. 215.

βίου ή ιστορική πείρα πάντοτε δέν πιστοποιεῖ. Τοῦναντίον ἔχομεν πλείστα παραδείγματα, ἐξ ὧν καταφαίνεται, ὅτι καί αὐτή ἀκόμη ή διάρκεια τῶν πολιτισμῶν δέν εἶναι αἰωνία καί ὅτι μετὰ τήν ἀκμήν τούτων ἔρχεται ή παρακμή. Διὰ τόν λόγον αὐτόν, ἀλλά καί διότι τὰ τρωτά τῆς ζωῆς εἶναι πολλάκις ἀκατανίκητα καί ἀκατάβλητα, ὑπεστηρίχθη ὑπό τινων, ἰδίᾳ ἐκπροσώπων τοῦ μηδενισμοῦ, ή ἀποψις οὐχί τῆς προόδου ἀλλά τῆς ὀπισθοδρομῆσεως. Τὸ φαινόμενον, λέγουν, τῆς πτώσεως τῶν κατὰ τὸ παρελθόν ἀκμιασάντων πολιτισμῶν, ὑποδηλώνει τήν μοῖραν πάντων τῶν πολιτισμῶν. Διὸ πρέπει νὰ ἀναμένωμεν καί τήν εἰς τὸ μέλλον δύσιν τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου ἤτοι νὰ ἀποδεχθῶμεν ἐν τέρμα, ὅπερ συνδέεται πρὸς τήν *ἐκμηδένισιν τῆς ζωῆς*.

Οὕτως ή διδασκαλία τοῦ Ἰνδοῦ πρίγκιπος τοῦ μετονομασθέντος **Βούδδα** (ἤτοι πεφωτισμένου) (560 - 480 π. χ.), θεωροῦσα ὅτι μόνον τὸ ἀνώτατον ὄν ἀποτελεῖ τήν ἀλήθειαν καί τήν ἀπόλυτον εὐδαιμονίαν καί ὅτι ὁ κόσμος τῶν φαινομένων εἶναι πλήρης συμφορῶν καί θλίψεων, θέτει ὡς χρέος διὰ τόν ἄνθρωπον τήν ἀνιάληψιν τῆς προσπιθείας πρὸς διηνεκῆ ἐξύψωσιν τὸ μὲν διὰ νὰ λυτρωθῆ ἔκ τῶν γήινων τὸ δὲ διὰ νὰ ἐνωθῆ μετὰ τοῦ ἀνωτάτου ὄντος. Τήν προσπάθειαν αὐτήν εὐνοεῖ ή γνώσις τοῦ ἀνωτάτου ὄντος καί ὁ καθαρισμός τῆς ψυχῆς ἀπὸ ἐπιθυμιῶν ή τίσσεων πρὸς ἀλλότρια ἔργα. Ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει ἀπομάκρυνσιν καί πλήρη ἄρνησιν πρὸς τήν ζωήν.

Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Arthur Schopenhauer (1788 - 1860) θεωρεῖ ὅτι ή βούλησις, ὡς ἀσυνείδητος τυφλή ὁρμή, διαδηλουμένη δι' ὄλων τῶν ὁρμῶν καί ὁρέξεων ἡμῶν καί ἐνισχυομένη διὰ τῶν συναισθημάτων, ἀποτελεῖ τὸ κίνητρον διὰ τήν ζωήν. Ἀλλὰ καί πέραν ταύτης αἱ φυσικαὶ δυνάμεις εἶναι ἐκδηλώσεις τῆς βουλήσεως εἰς τήν φύσιν. Ἔχομεν δηλονότι διαφόρους μορφὰς αὐτῆς, διὸ διὰ τῶν νόμων τῆς βαρύτητος, τῶν μαγνητικῶν δυνάμεων κ. τ. τ. μέχρι τῆς ὀριμωτάτης μορφῆς αὐτῆς, τῆς ἐμφανιζομένης διὰ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, καταδεικνύεται ή ἐν τῇ κόσμῳ βαθμὶς τῶν μορφῶν τῆς βουλήσεως. Τόση μάλιστα εἶναι ή δύναμις αὐτῆς, ὥστε καί αὐτὸς ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δέν ἀσκεῖ τήν ἡγεσίαν εἰς τήν ζωήν, ἀλλ' ἔχει μόνον τὸ μέλημα νὰ φωτίζη τήν συνείδησιν αὐτοῦ διὰ νὰ κινήται ὀρθῶς ή ψυχή.

Ὅπωςδήποτε εἶναι ή βούλησις ἄλογος καί τυφλή ὁρμή πρὸς τήν ζωήν. Διὰ τοῦτο ή ζωή εἶναι πλήρης ἀνησυχίας καί ἀγωνίας, μεριμνῶν καί θλίψεων. Ἡ χαρὰ καί ή εὐχαρίστησις δέν διαρκοῦν διὰ παντός. Ἡ λύπη μάλιστα ὑπερτερεῖ τῆς χαρᾶς. Διὸ οἱ περισσότεροι τῶν ἀνθρώπων διαρκῶς ἀγωνίζονται ἀσκόπως τὸν ἀγῶνα τῆς ὑπάρξεως, διότι καί αὐτή ή ὑπαρξις μίαν ἡμέραν θὰ ἐξαλειφθῆ. Ἐξ ἄλλου καί ἂν ὑπερτερήσωμεν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς καί ἀποκτήσωμεν τὰ ἀγαθὰ της, πάλιν ἀναφαίνεται ή πλῆξις. Ὑπερτεροῦν συνεπῶς πάντοτε αἱ περιπτώσεις τῆς δυσθυμίας, δι' ὃν λόγον ή ἱκανότης πρὸς πολιτιστικὴν προώθησιν ὑπὸ τὰ τρωτά αὐτὰ ἐξανει-

ζεται ⁽¹⁾. Ὅθεν μόνον ἡ ἀπάρνησις τῆς ζωῆς ἀποτελεῖ τὴν μόνην σωτηρίαν.

Καὶ ναὶ μὲν τὰ ἄλλα ἔμψυχα ὄντα ἀσκοῦν τὸν μόχθον τῆς ζωῆς των χωρὶς συνείδησιν, ὅπως καὶ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων δὲν ἔχουν συνείδησιν τῆς δυστυχίας αὐτῶν. Δὲν σημαίνει ὅμως τοῦτο ὅτι ἀνακόπτεται ἡ δύναμις τῆς βουλήσεως καὶ ὅτι ἀπολυτρούμεθα ἐκ τῶν τρωτῶν τῆς ζωῆς. Ὁ πόνος εἰς αὐτὴν ὑφίσταται. Διὰ τοῦτο ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔχουν ὑπερτέραν συνείδησιν, ὀφείλουν, καὶ δύνανται, τὰ δεινὰ τῆς ζωῆς νὰ ἀντιληφθῶσι καὶ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν νὰ ἐπιδιώξωσιν. Ἀντιλαμβανόμενοι διὰ τῆς ἀνωτερότητος τῆς ψυχῆς αὐτῶν τὴν ὀδύνην τῆς ζωῆς, ὀφείλουν νὰ πραγματοποιήσωσι τὴν ἐκμηδένισιν τῆς βουλήσεως διὰ τῆς ἀσκήσεως τοῦ ἁγίου βίου ⁽²⁾. Οὕτω θὰ φθάσωσιν εἰς τὴν ἐξουδετέρωσιν ὅλων τῶν ἐλατηρίων τῆς ζωῆς καὶ γενικῶς εἰς τὴν ἐκρίζωσιν αὐτῆς ταύτης τῆς ἀσυνειδήτου βουλήσεως. Τότε βεβαίως ἔρχεται ἄλλη θλιβερὰ συνέπεια. Διότι ἡ ἐκρίζωσις τῆς βουλήσεως καὶ τῶν ἐλατηρίων, διὰ τῶν ὁποίων δημιουργεῖται ἡ ζωὴ, θὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἐκμηδένισιν αὐτῆς. Τοῦτο δὲν ἀρνεῖται ὁ Schopenhauer. Οὕτως ἐπαναλαμβάνεται καὶ ὑπ' αὐτοῦ τὸ κήρυγμα τῆς νεκρώσεως τῆς ζωῆς, ὅπερ διευτώθη ἄλλοτε εἰς τὰς Ἰνδίας ⁽³⁾ καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὸ σύστημα Νιρβάνα. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ Ἱστορία, κατ' αὐτούς, οὐδὲν ἄλλο παρουσιάζει εἰμὴ τὴν πορείαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πρὸς τὴν δύσιν, διότι, ἐφ' ὅσον κινεῖται τοῦτο ὑπὸ τῶν παθῶν καὶ τῶν ἀτυχιῶν ἢ περιπετειῶν ὀδηγεῖται ὑπὸ τῆς ἀνωτέρας συνειδήσεως εἰς τὴν ἐκρίζωσιν τούτων. Ἡ Ἱστορία δηλαδὴ ἀναφέρεται εἰς τὸν ροῦν τῆς ἐκμηδενίσεως τῆς ζωῆς καὶ ἡ διδαχὴ αὕτη, ὡς εἶναι φυσικόν, προκαλεῖ ἀπαισιοδοξίαν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ζωῆς.

Πέραν ὅμως τῶν διδασκαλιῶν αὐτῶν, αἵτινες τονίζουσι τὴν κίνησιν τῶν πολιτισμῶν καὶ τῆς ζωῆς πρὸς τὴν ἐκμηδένισιν, ἔχομεν καὶ ἄλλας διδασχάς, διὰ τῶν ὁποίων διατυποῦται ἡ ἀποψις ὅτι οἱ πολιτισμοὶ σημειοῦν κατὰ μακρὰ χρονικὰ διαστήματα περιοδικὴν ἐμφάνισιν. Οὕτως ὁ Oswald Spengler (1880 - 1936), Γερμανὸς φιλόσοφος, γενόμενος ὀνομαστὸς διὰ τὸ δίτομον ἔργον αὐτοῦ *der Untergang des Abendlandes* (ἡ παρακμὴ τῆς Δύσεως) θεωρεῖ ὅτι ἕκαστος πολιτισμὸς ἐνέχει ἰδιόρρυθμον ὀργανικὴν ἐνότητα καὶ ὅτι, διὰ τοῦ συνδυασμοῦ διαφόρων δυνατοτήτων, σχετιζομένων ἰδίως πρὸς τὴν ζωτικότητα τοῦ εἰς ὃν ὁ πολιτισμὸς οὗτος ἀνήκει λαοῦ, σημειώνει ἀνθήσιν, ὠριμότητα καὶ παρακμὴν εἰς διάρκειαν χιλίων περιῶν ἐτῶν. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἀναφαίνονται ὅλαι αἱ ἐκδηλώσεις τῶν ἐπι-

⁽¹⁾ Ernst Bergmann: *Der Geist des XIX Jahrhunderts*, 1922, σ.104-106.

⁽²⁾ Arthur Schopenhauer: *Σκέψεις καὶ ἀποσπάσματα*, Μεταφρ. Ν. Κουντουριώτου, 1914, σ. 53 - 78 καὶ 178 - 193.

⁽³⁾ Ν. Λούβαρι: *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας*, 1933, Β', σ. 183 - 191.

στημῶν, τῆς τέχνης, τῆς γλώσσης κλπ. τοῦ λαοῦ τούτου, αἴτινες, ὅταν πλέον ἐξαντληθῶσιν αἱ δυνατότητες αὐτοῦ, τότε καὶ ἀφανίζονται. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης κρίνων τὰς δυνατότητας τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀποδέχεται ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῶν λαῶν τῆς Δύσεως ἀπὸ τοῦ 1800 περίπου εὐρίσκειται εἰς τὴν ὁδὸν τῆς παρακμῆς. Τοῦτο καταδεικνύεται ἐκ τῆς κυριαρχίας παρ' αὐτοῖς ἐνὸς ἐπιφανειακοῦ πολιτισμοῦ (civilisation), διαδηλουμένου ἐκ τῆς ἐπιτάσεως τῆς ἀθρείας, τῆς ἀμβλύνσεως τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πνεύματος τοῦ διεθνισμοῦ.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ Spengler ἀλλὰ καὶ τῶν προηγουμένων ὑπαδῶν τῆς ἐξελέξεως πρὸς τὸν μηδενισμὸν κατεπολεμήθη σφοδρῶς διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους :

α) Διότι ἐξ αὐτῆς καὶ γενικῶς ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς ἀπαισιοδοξίας ἀνακύπτει ἀπόγνωσις, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ, ἰδίᾳ τὴν νεότητα, οὐχὶ εἰς προσπάθειαν καὶ δραστηριότητα διὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ πολιτισμοῦ ἀλλ' εἰς ζωὴν, ἣτις κυριαρχεῖται ὑπὸ τῶν ἐνστικτωδῶν τάσεων.

β) Διότι, ὡς καὶ περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, ἡ πτώσις ἐνὸς πολιτισμοῦ δὲν σημαίνει ἐξαφάνισιν τῆς κοινωνικῆς ψυχῆς ἀλλὰ νέαν κίνησιν αὐτῆς, ἐξ αἰτίας τῆς μεταβολῆς τῶν αἰτημάτων τῆς ζωῆς, πρὸς κατευθύνσεις ἀνταποκρινομένας πρὸς τὸ νέον χρέος τῶν λαῶν. Ὑπάρχει ἄλλως τε καὶ ἐν τῷ παρελθόντι ἔκδηλον τὸ φαινόμενον τῆς ἀνανεώσεως πολλῶν πολιτισμῶν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηριζομένη ἡ ἱστορικὴ πείρα δημιουργεῖ ἀισιόδοξους ἀντιλήψεις.

Παρ' ὅλην ὅμως τὴν ἀσκησιν δυσμενοῦς κριτικῆς πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην τοῦ Spengler, παραμένει ὡς ἀναμφισβήτητον γεγονὸς ὅτι ἡ σημειωθεῖσα εἰς τινὰ ἐποχὴν αἴγλη ἐνὸς πολιτισμοῦ δὲν διαρκεῖ διὰ παντός. Τὸ γεγονὸς τοῦτο τῆς παρακμῆς γίνεται αἰτία ὥστε μετὰ σκεπτικισμοῦ νὰ ἀποδέχωνται πολλοὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελέξει διηνεκὴν πρόοδον.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν προσβλέπουν πολλοὶ περιεχόμενον, ὅπερ δημιουργεῖ ἀπαισιόδοξον διάθεσιν. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ παραῦσα ζωὴ, πρέπει νὰ ἐκτιμηθῇ μόνον ἐκ τῆς δυνατότητος τῆς πραγματοποιήσεως τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ μετὰ θάνατον ζωῆς καὶ ὅτι ἀκόμη ἡ Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν θὰ συμπέσῃ μετὰ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου, δημιουργεῖ τοῦτο τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη διὰ νὰ φέρῃ τὸν Σταυρὸν τοῦ Μαρτυρίου ἐπὶ τῆς γῆς, ἀφοῦ μόνον μετὰ θάνατον νοεῖται σωτηρία καὶ ἀφοῦ εἰς πᾶσαν ἄλλοτρίαν προσπάθειαν ἀναμένει αὐτὸν τιμωρία, εἰς τὴν ὁποίαν οὐδέποτε θὰ δοθῇ τέρμα. Ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ «Μετανοεῖτε, ἤγγικε γὰρ ἡ Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν» σημαίνει ὄχι μόνον περιφρόνησιν πρὸς τὰ ἐφήμερα ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκ τῆς ἐπικειμένης Δίκης διαρκῆ ἀπειλήν.

Βαθυτέρα ὅμως σκέψις καὶ ἔρευνα τῆς Χριστιανικῆς διδασκαλίας ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ὄχι μόνον τὴν χαρὰν ταύτην δὲν καταστρέφει ἀλλὰ καὶ δημιουργεῖ ἀισιόδοξίαν καὶ δὴ οὐχὶ πρόσκαιρον ἀλλὰ διαρκῆ.

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ μετάνοια ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν παιθῶν καὶ ὅτι ἡ ἐξουδετέρωσις αὕτη καὶ ἡ καθαρότης τῆς ψυχῆς ἀποτελεῖ *ἐγγύησιν* ὄχι μόνον τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου κληρονομίας τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν ἀλλὰ καὶ τῆς γήινης μακαριότητος, ἀρκεῖ τοῦτο διὰ νὰ διαπιστώσῃ ὅτι τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα ἀποτελεῖ τὴν γέφυραν σωτηρίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Τοῦτο ὅμως ἐπιτυγχάνεται ὑπὸ μίαν βεβαίως προϋπόθεσιν, ὅτι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ πλησιάσῃ τὸν Κύριον. «Ἐάν τις διψᾷ, λέγει ὁ Χριστός, ἐρχέσθω πρὸς με καὶ πινέτω». Πρέπει δηλαδὴ νὰ συνειδητοποιῇ τις τὸ αἴτημα τῆς προσεγγίσεως καὶ νὰ προσέρχεται πρὸς Αὐτόν. Τότε ἐπιδαμιλεύεται εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ χάρις τοῦ Ὑψίστου. Τότε ἐδραιούται εἰς τὴν ψυχὴν του ἡ ἀρετὴ, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι ζῶντες μὲν εὐδαιμονοῦν, ἀποθνήσκοντες δὲ ἀπαθανατίζονται. *Ὑπὸ τὸ Χριστιανικὸν ἄρα πνεῦμα ἡ Ἱστορία σημειοῖ πάντοτε ἀγαθὴν ἐξέλιξιν.*

Οἱ λαοὶ ὅμως δὲν εὐδαιμονοῦν πάντοτε. Πέραν τῆς ἀντιλήψεως ταύτης τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἣτις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀτομικὴν καὶ θρησκευτικὴν ὡς καὶ ἠθικὴν ζωὴν, ἀναφαίνεται ἐν τῇ Ἱστορίᾳ *κάμψις καὶ πτώσις* ὠρισμένων λαῶν. Τὸ γεγονός τοῦτο ὥθησεν τὸν Leopold von Ranke⁽¹⁾ νὰ τονίσῃ ὅτι ἡ ἀποψις τῆς διηγετικῆς προόδου ἐν τῇ Ἱστορίᾳ δὲν εἶναι οὔτε φιλοσοφικῶς οὔτε ἱστορικῶς ἀποδεκτὴ.

Καὶ *φιλοσοφικῶς* μὲν δὲν εὐνοεῖται ἡ ἀποψις αὕτη, διότι ἡ ἀποδοχὴ ταύτης θὰ δίδῃ τὸ νόημα ὅτι τὸ ἀνθρώπινον γένος προχωρεῖ ἔκ τινος ἀρχῆς, ἐν ἣ ἀπουσιάζει καθ' ὅλοκληρίαν ἡ ἐλευθερία, πρὸς στάδιόν τι, ἐνθα οἱ ἄνθρωποι γίνονται Θεοί. Τοιαύτη ὅμως ψυχικὴ ἐξέλιξις ἀποκλείεται, διότι ἡ συνύφανσις τῆς ψυχῆς μας μετὰ τοῦ σώματος δὲν ἐπιτρέπει τελείαν ἀπελευθέρωσιν ἐκ τῶν γήινων. Οἱ προσανατολισμοὶ τῆς Ἱστορίας τίθενται βεβαίως εἰς τέρμα μεταφυσικόν. Τοῦτο ὅμως γίνεται διὰ μόνην τὴν σκοπιμότητα νὰ πραγματοποιῇ τὸ ἀνθρώπινον γένος βαθμηδὸν τὴν μεγαλυτέραν ἐξιδανικεύσιν του. Διὰ τοῦτο δὲν δοκιμάζει τοῦτο ἀπόγνωσιν ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῆς δυνατότητος νὰ θεοποιηθῇ.

Δὲν σημαίνει ὅμως αὐτό, κατὰ τὸν Ranke, ὅτι δύναται ἡ Φιλοσοφία νὰ μένῃ ἱκανοποιημένη ἐκ μόνης τῆς βαθμιαίας ἐξιδανικεύσεως. Τὸ τέρμα τῆς θεοποιήσεως παραμένει δι' αὐτὴν ἀνεκπλήρωτον καὶ διὰ τοῦτο φιλοσοφικῶς δὲν εἶναι ἀποδεκτὴ ἡ διηγετικὴ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ πρόοδος.

Ἄλλ' οὔτε καὶ *ἱστορικῶς* εἶναι, κατὰ τὸν Ranke, ἀποδεκτὴ ἡ διηγετικὴ πρόοδος. Τοῦναντίον ἡ ἱστορικὴ πείρα παρουσιάζει τὰ ἑξῆς :

α) Ὅτι οἱ λαοὶ δὲν ἔχουν πάντοτε διαρκῆ ἐξέλιξιν.

β) Ὅτι ὅλαι αἱ πτυχὰὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου δὲν ἐξελίσσονται

(1) Leopold von Ranke: Über die Epochen der neueren Geschichte, 1922.

συγχρόνως και κατά τήν αὐτήν ἔντασιν, ἀλλ' ἄλλοτε μὲν ἔχομεν ἀνθήσιν θρησκευτικὴν, ἄλλοτε φιλολογικὴν κ.ο.κ.

γ) Ὅτι εἰς ἕκαστον λαὸν κατὰ τήν πορείαν αὐτοῦ καλλιεργεῖται δι' ὠρισμένον χρόνον ἰδιάζουσα τάσις και ἀπόχρωσις, ἣτις ὑποτάσσουσα, καθ' ὃν χρόνον ἰσχύει, πάσας τὰς ἄλλας πνευματικὰς ἐκδηλώσεις δημιουργεῖ τὸ φαινόμενον τῶν ἐποχικῶν ρευμάτων, τὰ ὁποῖα, ὡς εἶναι φυσικόν, ἔρχονται, και παρέρχονται.

Δὲν δυνάμεθα κατόπιν τούτων νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι γενικῶς ὁ πολιτισμὸς ἀκολουθεῖ διαρκῶς τὴν ἀνιοῦσαν γραμμὴν.

Ἄλλ' οὔτε και λυσιτελῆς θὰ ἀπέβαινε διὰ τὸν ἀνθρώπον παρομοία ἄνευ σκοπέλων διηνεκῆς ἐξύψωσις. Διότι ἂν ὑπῆρχεν ἡ ἀντίληψις τῆς ἀε-νάου ἐπὶ τὰ βελτίω ἐξελιξέως, θὰ ἐχαλαροῦντο ἐξ ὑπερμέτρου αἰσιοδοξίας τοῦ ἀνθρώπου αἱ προσπλάθειαι αὐτοῦ και θὰ ἐξεμηδενίζοντο οἱ ἀγῶνες διὰ τὴν ζωὴν του. Τοῦτο δὲ θὰ ὠδήγει πλέον τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς κατα-στροφὴν.

Ἄν ἐν τούτοις δὲν δυνάμεθα οὐδὲ συμφέρει νὰ ἀποδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις βαίνει διαρκῶς κατ' ἀνιοῦσαν γραμμὴν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν, ὡς και ἄλλοτε ἐτονίσαμεν, ὅτι ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἱστορικοῦ βίου εἶναι προοδευτικὴ και δὴ κατὰ κίνητρα ἐσωτερικά. Πρέπει ὅμως πρὸς τοῦτο νὰ κινηθῆ ἡ συνείδησις τῶν ἀνθρώπων και ἀνταποκριθῆ πρὸς τὰ αἰτήματα τῆς Ἱστορίας. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ τηρηθῶσιν αἱ ἐξῆς προϋ-ποθέσεις :

α) Νὰ ἐργάζονται οἱ λαοὶ μὲ δραστηριότητα. Ὅπως δηλονότι εἰς τὴν ἀτομικὴν ζωὴν δοκιμάζουν τὴν εὐτυχίαν μόνον ὅσοι ἔχουν εὐσυνειδησίαν, θέτουν σκοποὺς ἑναρμονιζομένους πρὸς τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς αὐτῶν και ἐργάζονται ἐντόνως, τοιοῦτοτρόπως λαοὶ και κοινωνίαι ὀδηγοῦνται πρὸς προοδευτικὴν ἐξέλιξιν, ὅταν ἔχωσι συνείδησιν τῶν αἰτημάτων τῆς ἱστορίας, θέτωσι προσανατολισμοὺς ἀνταποκρινομένους πρὸς τὴν γνησιότητα τῆς κοινωνικῆς ψυχῆς των και μοχθῶσι διὰ τὴν πραγματοποίησιν αὐτῶν.

β) Νὰ ἀναλαμβάνωσιν οἱ ἴδιοι τὴν προσπλάθειαν πρὸς πραγματοποίησιν ἀξιῶν ὑπερχρονικῆς ἰσχύος. Τὸν χαρακτήρα τῶν ἀξιῶν αὐτῶν εὐρίσκομεν εἰς ἐκείνας, αἵτινες, και ὅταν οἱ λαοὶ δι' οἰονδήποτε λόγον κάμπτονται, ἐξα-κολουθοῦν αὐταὶ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων νὰ ἀναγνωρίζωνται και μάλιστα διὰ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν νὰ φωτίζωσιν ἐκείνους. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ ἐπιρροὴ και ἡ σημασία τῶν ἀξιῶν τούτων ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ζωῆς τῶν γενεῶν, αἵτινες ἐδημιούργησαν και ἐκαλλιέργησαν αὐτάς, δι' ὅ και ἡ ἰσχύς αὐτῶν εἶναι ὑπερχρονικὴ⁽¹⁾.

(1) E d u a r d S p r a n g e r : Die Kulturzyklentheorie und das Problem des Kulturverfalls, 1926, σ. 1-24.

γ) Νὰ δεσπόζη εἰς τὴν ζωὴν ὁ ἠθικὸς ρυθμὸς. Μόνον ἄλλως τε εἰς τὴν ἠθικότητα διατηρεῖται καὶ ἡ γνησιότης τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως καὶ διατηροῦνται ἐν ἐναργείᾳ τὰ ἱστορικὰ ἐσωτερικὰ αἰτήματα.

Ἐπὶ τὰς προϋποθέσεις αὐτὰς οἱ λαοὶ παρουσιάζουν ἐξέλιξιν ἱστορικοῦ βίου προοδευτικὴν καὶ κατ'ἐσωτερικὰ αἰτήματα. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁμιλοῦμεν περὶ **ζωτικότητος** αὐτῶν. Ἄν οἱ λαοὶ δὲν ἔχωσι ζωτικότητα, τότε νοσεῖ ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν καὶ ἀφανίζεται. Καὶ εἶναι τοῦτο φυσικόν. Διότι δὲν συγκεντρῶνται αἱ ψυχικαὶ καὶ πνευματικαὶ δυνάμεις τῶν ἐπὶ μέρος ἀτόμων κατὰ τὰ αἰτήματα τῆς ἱστορίας διὰ τὴν διαρρυθμῶνται ἡ **γνησιότης** τοῦ πολιτισμοῦ, οὐδὲ τίθενται αἱ δυνάμεις αὐταὶ ὑπὸ τὴν συνείδησιν τῆς εὐθύνης διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως ὑπερχρονικῶν ἀξιῶν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ συνόλου⁽¹⁾. Καὶ ἔχομεν τότε παρακμὴν εἰς τὸν πολιτισμόν, ἐκφραζομένην διὰ τῶν **κρίσεων** ὅτι ὁ πολιτισμὸς ἐκφυλίζεται ἢ ὅτι παλαιοῦται ἢ ὅτι κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως μεταμορφοῦται ἐπὶ τὸ μηχανικώτερον ἢ ὅτι ὀδηγεῖ βαθμηδὸν εἰς ζωὴν, καθ' ἣν τὰ πάντα διέπονται ὑπὸ τῆς νοησιαρχίας. **Πειστήριον δὲ τῆς παρακμῆς** ταύτης τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ ἀμβλυνσις τοῦ συναισθημάτος ἢ ἡ ἐξασθένησις τῶν διαφερόντων. Ἡ αἰτία ἄρα τῆς πτώσεως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ γενικώτερον τοῦ ἱστορικοῦ βίου εὐρίσκεται κυρίως εἰς τὴν χαλάρωσιν τῆς ζωτικότητος τῶν λαῶν. Τὴν δὲ χαλάρωσιν τῆς ζωτικότητος ταύτης πολλὰ μὲν αἷτια προκαλοῦν, ἰδιαιτέρως ὅμως ἐπιτείνουν αἱ ἐπιβλαβεῖς ἐπιρροαὶ ξένων λαῶν, αἱ πολιτικαὶ ἀτυχίαι καὶ γενικῶς αἱ παντὸς εἴδους περιπέτεια αὐτῶν, ὁπότε ἐξασθενοῦν τὰ πολιτιστικὰ διαφέροντα αὐτῶν. **Ὅταν ὅμως οἱ λαοὶ ἔχωσι ζωτικότητα, τότε διαδηλοῦται αὐτῇ εἰς δόνησιν γνησίου πολιτισμοῦ, γαλουχοῦνται οὗτοι ὑπὸ ἰδανικῶν παραδόσεων καὶ ἀγωνίζονται διὰ τὴν πολιτιστικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτῶν παρουσίαν. Τότε ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἱστορικοῦ βίου εἶναι προοδευτικὴ χωροῦσα κατ' ἐσωτερικὰ κίνητρα⁽²⁾.**

Παρατηρεῖται ἐν τούτοις τὸ γεγονός ὅτι **ζωτικότητος τῶν λαῶν καὶ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν δὲν συμβαδίζουν πάντοτε**. Γεννᾶται συνεπῶς τὸ ἐρώτημα: Ποῦ ὀφείλεται τὸ γεγονός ὅτι παρ' ὅλην τὴν ζωτικότητα ἐνὸς λαοῦ ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις αὐτοῦ δὲν παρουσιάζει διηνεκῆ ἀνθῆσιν; **Διατί ἡ ἱστορικὴ πορεία ὑφίσταται μεταβολάς;**

Ὡς ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω, εἰς τὸ 10ον κεφάλαιον τῆς παρούσης ἐργασίας, ἡ ἐκδήλωσις τῆς ἱστορικότητος τοῦ ἀνθρώπου ἀναφαίνεται α) εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου καὶ β) εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως. Τὰ ἐσωτερικὰ κίνητρα, ἅτινα λειτουργοῦν γονίμως, ὅταν ἡ ζωτικότης εἶναι ἀνθηρὰ, ἐξασκοῦν τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὡς ἄνω κατευθύνσεων τῆς ἱστορικῆς ἐκδηλώσεως τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ζωὴ

(1) Ed. Spranger: *Kulturpathologie*, 1947, σ. 40.

(2) Heinz Heimsoeth: *Geschichtsphilosophie*, 1948, σ. 64 - 76.

ὅμως ἔχει ἐκάστοτε τὰ διαφέροντά της. Ἀλλάσσουν αἱ ἀνάγκαι της καὶ μεταβάλλονται οἱ σκοποὶ της κατὰ τὰ ἀνακύπτοντα ἐκίστετε ἱστορικὰ αἰτήματα. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὰ ἐσωτερικὰ κίνητρα, ἴτινα δημιουργοῦνται βαθμηδὸν ἐκ τοῦ βίου καὶ τῶν ἀγόνων τῶν λαῶν καὶ ἄτινα διὰ τοῦτο καλλιεργοῦν τὴν μορφήν τῶν ἱστορικῶν ἰδεῶν, ἑναρμονιζόμενα πρὸς τὰ ἐκίστετε ἱστορικὰ αἰτήματα, δημιουργοῦν ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει καὶ κατὰ τὰ ἐποχικὰ διαφέροντα ἴδια πολιτιστικὰ ρεύματα. Διαδηλοῦνται δὲ ταῦτα ὄχι μόνον εἰς τὴν ἰδιοτυπίαν τῶν δημιουργημάτων τῆς ἀντιστοίχου ἐποχῆς ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διαφορετικὴν ἐκτίμησιν τοῦ παρελθόντος. Δὲν προκαλοῦν δηλαδὴ μόνον διάρθρωσιν πολιτιστικῶν καὶ κοινωνικῶν δημιουργημάτων, ἱκανοποιούντων τὰ ἐκάστοτε διαφέροντα τῆς κοινωνικῆς ψυχῆς, οὐδὲ καταξιῶνουν ἐκ τῶν πολλῶν πτυχῶν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου περισσότερο ἐκείνην, ἣτις ἰδιαζόντως εὐρίσκονται εἰς σχέσιν πρὸς τὰ ἐποχικὰ διαφέροντα, ἀλλὰ καὶ τὴν πνευματικὴν δημιουργίαν ἄλλων ἐποχῶν προσβλέπουν κατ' ἴδιον πνεῦμα. Οὕτω κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν π.χ. ἀναφαίνεται πνευματικὸς κόσμος διακρινόμενος ὄχι μόνον ἐκ τῶν ἰδιαζόντων πνευματικῶν δημιουργημάτων αὐτῆς εἰς τὴν Τέχνην τὴν Φιλολογίαν κλπ. ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ σημασιολογικοῦ περιεχομένου, τὸ ὅποιον προσέδωσεν αὕτη εἰς τὴν πνευματικὴν δημιουργίαν τῶν παλαιότερων ἐποχῶν, κατ' ἐπιλογὴν μάλιστα ἐκτιμήσασα ὠρισμένας δημιουργίας τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Οὕτως ἡ συνείδησις, ἣτις, ὡς εἶδομεν, εἶναι ἡ κυρία αἰτία τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου, συγκεντρώνει ἐπὶ τὸ αὐτό, πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀξιολογικῶν διαφορόντων τῆς ἐποχῆς, πάσας τὰς δημιουργικὰς ψυχικὰς δυνάμεις τῆς κοινωνίας καὶ ὄχι μόνον τοῦ παρόντος ἀλλὰ καὶ ἐκείνης ἐκ τοῦ παρελθόντος, αἰτινες εὐνοοῦν αὐτάς.

Ἡ συγκέντρωσις τῶν δυνάμεων τούτων ἐξ αἰτίας τῶν ἰδιαιτέρων ἐκάστοτε διαφορόντων τῶν ἐποχῶν ἔχει καὶ ἴδιον προσανατολισμόν. Ἐκ τούτων ἀναφαίνονται ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει αἱ ἐποχικαὶ ἐμφανίσεις τοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν εἶναι ἄλλως τε τὰ πνευματικὰ δημιουργήματα, ὅπως τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα, σταθερὰ καὶ ὑπὸ ὕλικόν τι στοιχεῖον συγκρατημένα, ὥστε νὰ παραμένῃ σταθερὸν τὸ περιεχόμενον αὐτῶν, ἀλλ' ὑφίστανται τὴν ἐπιρροὴν ἄλλων πνευματικῶν ἀνθήσεων καὶ ἀναπροσαρμόζονται.

Συνήθως πᾶσα ἐποχὴ ἔχει τὸ ἰδιαίτερον πνεῦμα αὐτῆς, διότι διέπεται αὕτη ὑπὸ τῶν οἰκείων εἰδικῶν διαφορόντων. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ συνείδησις ἐπηρεαζομένη ὑφ' ὠρισμένων παραγόντων ὁδηγεῖται εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ οἰκείου πνευματικοῦ κόσμου, ὅστις διακρίνεται ἐκ τῶν γνωρισμάτων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Τοῦτο ὅμως διὰ τοῦ χρόνου προπαρασκευαζόμενον καὶ βαθμηδὸν ἐπιτελούμενον σημειώνει ἀρχὴν καὶ τέλος ἥτοι ἀνατολήν, ἀνθῆσιν καὶ δύσιν, ἐξ οὗ λόγου παρουσιάζει τὴν λεγομένην *περιοδικὴν ἢ κυκλικὴν ἐμφάνισιν*. Διαδηλοῦται δὲ αὕτη συνήθως ὄχι μόνον διὰ τῶν οἰκείων πνευματικῶν δημιουργημάτων ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν συγχρό-

νων ιστορικῶν τύπων, οἵτινες εἶναι φορεῖς τοῦ πνεύματος τούτου (1). Τοιοῦτοτρόπως διὰ τῶν τύπων αὐτῶν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν καλύτερον τὴν ἐποχὴν των, ὅπως καὶ ἐξ ἀντιθέτου διὰ τῆς ἐποχῆς καὶ τῶν δημιουργημάτων αὐτῆς νὰ γνωρίσωμεν τὰς προσωπικότητας αὐτῆς (2).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται σαφῆς πλέον ἢ αἰτία, δι' ἣν παρ' ὅλην τὴν ζωτικότητα ἐνὸς λαοῦ ἡ ιστορικὴ ἐξέλιξις παρουσιάζει ὄρισμένας μεταβολάς. Ἡ ἀνάγκη, ἣτις προβάλλει ἐκ τῶν αἰτημάτων τῆς Ἱστορίας καὶ ἣτις διὰ μέσου τῶν οἰκείων διαφερόντων καταδεικνύεται ἐπηρεάζει τὴν κοινὴν συνείδησιν καὶ δημιουργεῖ τοῦτο τὴν αἰτίαν τῆς μεταβολῆς τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου (3).

Δὲν ἀποτελοῦν ὅμως αἱ μεταβολαὶ αὗται χαλάρωσιν τῆς ἱστορικῆς δημιουργίας ἀλλὰ τοῦναντίον ἐπίτασιν ταύτης. Διότι καταδεικνύουν αὗται ὅτι *κινεῖται ὁ λαὸς οὗτος ἀξιολογικῶς καὶ γονίμως κατὰ τὰ ἐκάστοτε αἰτήματα τῆς ἐποχῆς*. Διὰ τοῦτο αἱ μὲν μεταβολαὶ αὗται θεωροῦνται *ἀξιολογικαί*, ἡ δὲ ἱστορικὴ αὕτη ἐξέλιξις διαδηλοῖ τὴν παρουσίαν τόσοσιν τῆς *ζωτικότητος τοῦ λαοῦ ὅσον καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς γνησιότητος τῆς δημιουργίας*.

Ἡ δὲ διαπίστωσις τῆς γνησιότητος τῆς ἱστορικῆς ἐξελέξεως, ἣτις τηρεῖται παρ' ὅλας τὰς ὡς ἄνω μεταβολάς, καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ τῆς ζωτικότητος τοῦ λαοῦ, καταδεικνύεται ἐκ τῶν ἐξῆς :

α) Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ πτώσις καὶ ἡ κάμψις ὄρισμένων πολιτιστικῶν ρευμάτων δὲν σημαίνει πτώσιν οὐδὲ χαλάρωσιν ὀλοκλήρου τοῦ πολιτισμοῦ. *Ἡ δύσις ἐνὸς ἐποχικοῦ ρεύματος, ἄλλοτε ἀνθῆσαντος καὶ μεσουρανήσαντος, δὲν συμπαράσχει — ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἡ ζωτικότης — ὀλοκλήρον τὴν ἱστορικότητα*. Ἄν κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ρεύματος τούτου διαγράφεται καὶ ἡ ἀξία ὄρισμένων πολιτιστικῶν στοιχείων, ἰδίως ἐκείνων, αἵτινα ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν ἀπόχρωσιν τοῦ ἀπερχομένου ρεύματος, συγκρατοῦνται ἐν τούτοις ἄλλαι πολιτιστικαὶ πτυχαὶ καθολικωτέρας ἀξίας, αἵτινες συνδέονται μετὰ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἱστορικοῦ βίου ὀλοκλήρου τοῦ λαοῦ καὶ αἵτινες μετ' ἄλλων στοιχείων, βαθμηδὸν καλλιεργουμένων καὶ πρὸς τὴν νέαν ἐποχὴν ἐνηρμονισμένων, τείνουσιν νὰ προσδιορίσωσιν πολιτικῶς τὴν νέαν ἐποχὴν. Τοῦτο φανερώνει τὴν παρουσίαν τῆς ζωτικότητος τοῦ λαοῦ, ἣτις ἐξασκοῦσα ἐπιλογὴν ἐπὶ τῶν διαφόρων πολιτιστικῶν πτυχῶν διὰ τῶν οἰκείων διαφερόντων τῶν ἐποχῶν καὶ τῶν οἰκείων δημιουργιῶν καταδεικνύει πάντοτε τὴν πολιτιστικὴν αὐτοῦ δραστηριότητα.

(1) Wilhelm Bauer: Einführung in das Studium der Geschichte, 1928, σ. 105.

(2) Erich Keyser: Die Geschichtswissenschaft, 1931, σ. 62.

(3) Eduard Spranger: Die Kulturzyklentheorie und das Problem des Kulturverfalls, 1926, σ. 1.-24.

Πλεῖσται βεβαίως εἶναι αἱ αἰτίαι, αἵτινες δημιουργοῦν τὰ *νέα ἐποχικά ἱστορικά αἰτήματα*. Ἰδιαιτέραν ὅμως ἐπίδρασιν ἄσκοῦν πρὸς τοῦτο ἡ πρωτοβουλία ὠρισμένων προσωπικοτήτων, αἵτινες ἐνστερνίζονται ἐνωρίτερον τὸν φωτισμὸν τοῦ μέλλοντος, ἢ ἀντίθεσις πρὸς προηγουμένην ἐποχὴν, καθ' ὑπερβολὴν καταξιωθείσαν, ἢ ἐπικοινωνία μετ' ἄλλων λαῶν, ἐξ οὗ λόγου ἐπῆλθεν ἀλλαγὴ τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς ⁽¹⁾ κ.ἄ. Ὅποσδήποτε ὅμως ἡ μεταβολὴ αὕτη δὲν σημαίνει κάμψιν καὶ χαλάρωσιν γενικῶς τῶν πολιτιστικῶν διαφορῶν ἀλλ' ἐπίτασιν αὐτῶν καὶ δὴ πρὸς σφαίρας περισσότερον ἐξυπηρετικὰς διὰ τὴν ἱστορικὴν ζωὴν. Ἐν τούτῳ καταφαίνεται ἡ γνησιότης τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ ἡ ζωτικότης τοῦ λαοῦ.

β) Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου δὲν κρίνεται ἐν ᾧ βαθμῷ ἐξυπηρετεῖ ἐκάστη ἐποχὴ τὴν ἐπερχομένην ἀνθήσιν, οὐδὲ ἀξιολογεῖται αὕτη ἐκ τοῦ τρόπου τῆς συμβολῆς αὐτῆς εἰς τὸ *νέον* ἐποχικὸν ρεῦμα, ἀλλ' ἔχει ἐκάστοτε *ἰδίαν ἀξίαν*, ἣτις κρίνεται ἐπὶ τῇ βίσει τῶν αἰτημάτων τῆς ἐποχῆς τῆς. Διότι ναὶ μὲν ἀναφαίνεται κατὰ τινὰ ἐποχὴν προπαρασκευὴ τις διὰ μελλοντικὴν τινὰ ἀνθήσιν, ἔχει ὅμως ὁ κόσμος οὗτος καὶ ἰδίαν ἀξίαν καὶ δὴ ὁσάκις οἱ λαοὶ φιλοδοξῶσι νὰ ἔχωσι πολιτιστικὴν καὶ ἠθικὴν παρουσίαν. Παῖσα ἄλλωστε ἐποχὴ δὲν ἀποχωρίζεται τῶν αἰτημάτων τῆς, οὐδὲ προσβλέπεται ὡς θεράπων μιᾶς ἄλλης ἐπερχομένης ἐποχῆς, ἀλλὰ συνειδητοποιεῖται ὑπὸ τὸ οἰκεῖον ἰδανικόν τῆς.

Δὲν σημαίνει βεβαίως τοῦτο ὅτι πᾶσαι αἱ ἐποχαὶ παρουσιάζουν ἀξίαν τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ. Εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν λαῶν ἔχομεν καὶ χαλάρωσιν τῆς πολιτιστικῆς ἀνθήσεως αὐτῶν, ἰδίως ὅταν αἱ ἐθνικαὶ περιπέτεια αὐτῶν ἔφερον συμφορὰν δυσθεράπευτον καὶ πτώσιν μακροχρόνιον. Ἐχομεν δὲ τότε καὶ κάμψιν τῆς ζωτικότητος. Διὸ καὶ ἡ πολιτιστικὴ δύναμις κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κάμψεως χαλαροῦται. Εἰς περιπτώσεις ὅμως, καθ' ἃς παρουσιάζεται ἀνθήσις τῆς δραστηριότητος τῶν λαῶν, τότε ἡ *πολιτιστικὴ δημιουργία ἐκάστης ἐποχῆς ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὴν ἀξίαν τῆς*, καὶ ἀναγνωρίζεται τοῦτο ὑπὸ τῶν ἐποχικῶν διαφορῶν. Αἵτινα αὕτη ἰκανοποιεῖ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ζωτικότης τοῦ λαοῦ θεωρεῖται τότε ἀναμφισβήτητος ἀλλὰ καὶ ἡ γνησιότης τοῦ ἱστορικοῦ βίου αὐτόφωτος.

γ) Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι κατὰ τὴν προοδευτικὴν ἐξέλιξιν τῆς Ἱστορίας ἀναζητεῖ ὁ μὲν *ἰδεαλισμὸς* τὴν πραγμάτων ἰδεῶν, ἡ *φυσιοκρατία* τὴν μεγαλυτέραν καταξίωσιν τῶν φυσικῶν δυνάμεων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν γήινων ἀγαθῶν, ὁ *θετικισμὸς* τὴν ἐπίτευξιν τῆς λογικῆς διαρθρώσεως τῶν πραγμάτων τῆς ζωῆς κ.ο.κ. Ἐκάστη κοσμοθεωρητικὴ σκέψις, ἐκτιμῶσα τὸ φαινόμενον τῆς ζωῆς ἀπὸ ἰδίας ἀπόψεως, ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν πτυχὴν τῶν ἀντιστοίχων ἐκδηλώσεων. Ἐκ τούτου δημιουργοῦνται καθ' ἐκάστην ἐποχὴν

(1) Alfred Vierkandt: Die Stetigkeit im Kulturwandel, 1908, σ. 129 - 143, 183 - 184.

διαφέροντα ώρισμένης κοσμοθεωρίας, άτινα όδηγοϋν εις την κυριαρχίαν άντιστοιχων έποχικων πολιτιστικων ρευμάτων, καθ' όσον τά διαφέροντα ταϋτα προσδιορίζουν πάσας τās κατά την άντίστοιχον έποχήν πνευματικās ίκανότητας των άνθρώπων. Καί τοϋτο πάλιν διαδήλοϊ την ζωτικότητα του λαοϋ, δεδομένου ότι παρουσιάζει την ίκανότητα οϋτος να θέτη τās ψυχικās δυνάμεις του εις την διάθεσιν των κοσμοθεωριων. Άλλά και την γνησιότητα της ιστορικης πορείας διαδήλοϊ ή έναρμόνις προς τὸ φαινόμενον της ζωης των διαφερόντων της ψυχης, των υπό της άντιστοιχου κοσμοθεωρίας καταξιουμένων.

δ) Έκ του γεγονότος ότι κατά την εξέλιξιν του πνευματικοϋ κόσμου εν τῇ ιστορικῇ πορείᾳ τὰ ἐξῆς δύνανται βαθμηδόν νὰ προέρχωνται (¹) :

αα) *Όρθολογική διάρθρωσις* (Rationalisierung), ήτις σημαίνει οϋχι την άπάμβλυσιν των αξιολογικων παραδόσεων, αλλά την διηνεκή χαλάρωσιν των ένστικτωδων τάσεων και των ώμων στοιχείων της ψυχης ώς και την άποσαφήνισιν των άφανων και άσταθμητων ευγενων παραγόντων και ιδίως εκείνων, οίτινες διακρίνονται δια την δυναμικότητά των (potentielle Kraft).

ββ) *Άξιολόγησις των άτομων* (Individualisierung), ήτις σημαίνει οϋχι την κυριαρχίαν των άτομικων διαφερόντων εις βάρος των κοινωνικων επιδόσεων οϋδέ την έξασθένησιν του κοινοϋ συναισθήματος, αλλά τὸν διαδοχικόν φωτισμόν των άτομων και την δημιουργίαν αυθεντικων—προσωπικότητων, αίτινες προώρισται νὰ αποτελώσι τους φορείς της περαιτέρω εξέλιξεως του ιστορικοϋ κόσμου. Χωρίς άλλως τε τους φορείς αυτούς αποτελεμάτωναται ή κοινή πολιτιστική επίδοσις. Δια τοϋτο ή εμφάνισις αυτων διαπιστώνει άνθησιν του ιστορικοϋ κόσμου. Αί προσωπικότητες αυταί, ώς άμεμπτοι ήθικως, καλλιεργοϋν την αϊγλήν γενικως του πνεύματος, τὸ όποιον χαρακτηρίζει τὸν λαόν.

γγ) *Διαφοροποίησιν* (Differenzierung), ήτις δέν σημαίνει, ώς άνωτέρω έχει τονισθῆ, μεταβολήν της ιστορικης πορείας, αλλά έναρμόνισιν ταύτης προς τὰ έποχικά αίτήματα, άτινα είναι οικεία προς την γνησιότητα της ψυχης του λαοϋ.

Καί αί τρεϊς ώς άνω εκδηλώσεις πιστοποιοϋν την γνησιότητα της ιστορικης εξέλιξεως αλλά και την ζωτικότητα του λαοϋ.

Καταδεικνύεται συνεπως εκ των άνωτέρω ότι αί αξιολογικαι μεταβολαι των πολιτιστικων εκδηλώσεων κατά την ιστορικην εξέλιξιν άφ' ένός μὲν διαπιστώνουν γνησιότητα πολιτισμοϋ άφ' έτέρου δέ άντικατοπτρίζουν ζωτικότητα του λαοϋ. Οϋτως ή κοινωνική ψυχή, άνταποκρινομένη, εις την περίπτωσιν αυτήν, προς τὰ γνήσια ιστορικά αίτήματα αυτης και έναρμονιζομένη προς τὰ έποχικά διαφέροντα, άγεται εις ιστορικην εκδήλωσιν, ήτις σημειοϊ μὲν ποικιλίαν έξ αιτίας των περιδικων πολιτιστικων εμφανίσεων, φανε-

(¹) Ed. Spranger : Probleme der kulturmorphologie, 1936, σ. 35.

ρόνει ἐν τούτοις δι' αὐτῶν πολιτιστικὴν δυναμικότητα. Αὐτὸν λόγον αὐτὸν ἢ ἱστορικὴ ἐξέλιξις θεωρεῖται *προοδευτικὴ*.

Γεννᾶται ὅμως ἤδη τὸ ζήτημα: Ἐἰς τὴν ἱστορικὴν πορείαν, ἣτις παρουσιάζει διαρκῶς αὐτοαναπτυσσόμενον γίνεσθαι δύνανται νὰ βοηθῶσι *νόμοι*; Δυνάμεθα δηλαδὴ ἐκ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος νὰ συναγάγωμεν νόμους, οἵτινες θὰ ἔχωσιν ἰσχὺν καὶ διὰ τὰ μελλοντικὰ ἱστορικὰ γεγονότα;

Κατὰ τὸ νόημα τοῦ νόμου, ὡς ἡ πεῖρα διδίσκει, προέχει ἡ δημιουργία ἑκτινὸς αἰτίας ἀποτελέσματος ταυτιζομένου πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα, ὅπερ προηλθεν ἐκ τινος ὁμοίας αἰτίας κατὰ τὸ παρελθόν. Ἡ πεῖρα δηλονότι τοῦ παρελθόντος πρέπει νὰ μᾶς βοηθήσῃ διὰ νὰ προσδιορίσωμεν τὴν μορφήν τοῦ μέλλοντος. Ἄλλὰ *νόμους ὑπὸ τὸ νόημα τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους:*

α) Διότι ἡ ἱστορία παρουσιάζει *μοναδικὸν* καὶ ἀνεπανάληπτον περιεχόμενον. Κατ' ἀκολουθίαν δὲν συμπίπτουν τὰ στοιχεῖα τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς⁽¹⁾ καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστωθῶσι δύο αἰτίαι, αἵτινες νὰ δύνανται νὰ ταυτισθῶσι. Αὐτοὶ ἄλλως τε οἱ ὄροι τῆς ζωῆς ἀκολουθοῦν προοδευτικὴν ἐξέλιξιν, εἰς ἣν αἱ νέαι συνθῆκαι εἶναι διάφοροι τῶν προηγουμένων⁽²⁾.

β) Διότι ἡ συνείδησις, ἣτις θεωρεῖται αἰτία τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, εἶναι, ὡς γνωρίζομεν, ἐλευθέρω εἰς τὴν λήψιν τῶν ἀποφάσεών της. Αὐτὸ τοῦτο ἀποκλείεται ὁ καθορισμὸς ἐκ τῶν προτέρων τῆς βουλευτικῆς ἐνεργείας τοῦ μέλλοντος⁽³⁾. Ἐξ ἄλλου οὐδέποτε εἶναι εὐχερῆς ἡ ἀποσαφήνισις ἐξ ὀλοκλήρου τῶν παραγόντων, οἵτινες ἐπηρεάζουν τὴν συνείδησιν. Ἄν δὲ τοῦτο δὲν εἶναι κατορθωτὸν διὰ τὰς ἀποφάσεις τῆς συνειδήσεως τοῦ παρελθόντος, πολὺ περισσότερον καθίσταται δυσχερῆς ἡ ἀποσαφήνισις τῶν αἰτίων διὰ τὰς ἀποφάσεις τοῦ μέλλοντος, δεδομένου ὅτι αἱ ἐπιδράσεις τοῦ μέλλοντος ἐπὶ τῆς ψυχῆς εἶναι ἀπρόβλεπτοι.

γ) Διότι ἡ ἱστορικὴ πορεία, ἣτις ἀναφέρεται περισσότερον εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, διέπεται ὑπὸ τῶν γνωρισμάτων τῆς ψυχῆς τῶν δρώντων ἐπὶ μέρους ἀτόμων. Δὲν δυνάμεθα κατ' ἀκολουθίαν νὰ προκαθορίσωμεν κατ' ἀναμφισβήτητον τρόπον τὴν μορφήν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ μέλλοντος⁽⁴⁾, διότι ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τῆς ψυχῆς τῶν ἀτόμων εἶναι ἀγνωστος.

δ) Διότι ἡ ἱστορικὴ ζωὴ εἶναι συνυφασμένη μετ' ὠρισμένων ἀξιών,

⁽¹⁾ Georg Simmel: Die Probleme der Geschichtsphilosophie, 1923, σ. 106.

⁽²⁾ Christoph Sigwart: Logik, 1878, II, σ. 533.

⁽³⁾ Ν. Βλάχου: Θεωρητικὰ καὶ Μεθοδολογικὰ προβλήματα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, 1925, σ. 150.

⁽⁴⁾ Wilhelm Bauer: Einführung in das Studium der Geschichte, 1926, σ. 28.

διὸ καὶ ἐνδιαφέρει τὸν ἱστορικόν, τὸν ἐγκύπτοντα εἰς τὴν πορείαν τοῦ μέλλοντος, ἢ διάρθρωσις τῶν ἀξιών τούτου. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ ἀποσπᾶσμεν ἐκ τῆς ὅλης ἱστορικῆς πορείας τὰ ἀξιολογικὰ ταῦτα στοιχεῖα καὶ αὐτὰ μόνον νὰ κρίνωμεν, διότι διὰ τῆς ἀποσπάσεως τῶν στοιχείων αὐτῶν ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ βίου καταστρέφομεν τὴν ἰδιοτυπίαν τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι καὶ παραγνωρίζομεν τοὺς ἀσταθμῆτους παράγοντας, οἵτινες δύνανται κατὰ τὸ μέλλον νὰ ἐπηρεάσωσι τὴν κοινὴν συνείδησιν.

ε) Διότι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα κρίνονται διὰ θεωριῶν, αἵτινες ἐναρμονίζονται πρὸς τὴν ἔντασιν τοῦ φωτισμοῦ τῆς συνειδήσεως. Δὲν εἶναι δυνατόν ὅμως αἱ θεωρίαι αὗται νὰ συμπίπτωσι, δεδομένου ὅτι ἡ ἱστορικὴ πορεία ὑποδηλώνει βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν τοῦ φωτισμοῦ τῆς συνειδήσεως. Τὸ φαινόμενον τῆς μεταβολῆς τῶν θεωριῶν ἐξ αἰτίας τῆς ἀναπτύξεως τοῦ φωτισμοῦ τῆς συνειδήσεως διαπιστοῦται εἰς τὴν θεωρίαν περὶ τῆς ἐξέλιξεως τῶν πολιτευμάτων. Οὕτω παρατηροῦμεν ὅτι ταῦτα σημειώνουν μὲν ἐξέλιξιν ἐναρμονιζομένην πρὸς τὸν βαθμιαῖον φωτισμὸν τῆς συνειδήσεως, αἱ θεωρίαι ὅμως περὶ τῆς ἐξέλιξεως τούτων δὲν συμπίπτουν, διότι ποικίλλουν αἱ ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ διὰ τῆς ἐξέλιξεως αὐτῶν διαδηλουμένου πνεύματος. Διὰ τοῦτο (1) ἂν κατὰ τὸν Ἄριστοτέλη διαδοχικῶς ἀναφαίνονται τὰ πολιτεύματα τῆς Μοναρχίας, Ἀριστοκρατίας, Ὀλιγαρχίας, Τυραννίας καὶ Δημοκρατίας, κατὰ τὸν Hegel ὑπάρχει ἡ ἀκολουθία τῶν πολιτευμάτων τῆς Πατριαρχικῆς Μοναρχίας τῆς Ἀριστοκρατίας, τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς νέας Μοναρχίας καὶ κατὰ τοῦ W. Roscher διὰ τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως ἰσχύει ἡ διαδοχικὴ ἐμφάνισις τῆς Πατριαρχικῆς πρώτης βασιλείας, τῆς Ἀριστοκρατίας, τῆς ἀπολύτου Μοναρχίας, τῆς Δημοκρατίας, τῆς Πλουτοκρατίας κ. ο. κ. Ἄσυμφωνία συνεπῶς ὑπάρχει ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῶν πολιτευμάτων, διότι μεταβάλλονται αἱ ὑπὸ τῶν θεωριῶν ἐκτιμώμεναι βάσεις.

στ) Διότι ἂν θεωρήσωμεν ὅτι πᾶσα περιοδικὴ πολιτιστικὴ ἐκδήλωσις διαδηλώνει διαδοχικῶς τὰ στάδια τῆς παιδικῆς, ἐφηβικῆς, ὠρίμου κλπ. ἡλικίας, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν σήμερον εἰς ποῖον στάδιον εὐρισκόμεθα οὐδὲ νὰ προκαθορίσωμεν ποία θὰ εἶναι ἡ φύσις τοῦ ἐπερχομένου σταδίου, δεδομένου ὅτι δὲν γνωρίζομεν ποῖαι πνευματικαὶ δυνάμεις ἐκ τῶν ἤδη ἰσχυουσῶν θὰ εὐνοηθῶσιν ὑπὸ τῆς μορφῆς τῆς μελλοντικῆς ζωῆς διὰ νὰ ἀποτελέσωσι τὸν κεντρικὸν πυρῆνα τοῦ νέου τούτου σταδίου τῆς ἐξέλιξεως (2).

Δὲν δυνάμεθα συνεπῶς νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε ἱστορικῆς

(1) P a u l B a r t h: Die Philosophie der Geschichte als Soziologie, 1922, σ. 83.

(2) G e o r g S i m m e l: Die Probleme der Geschichtsphilosophie, 1923, σ. 126.

ἐμπειρίας νόμους, οἵτινες θὰ ἔχωσιν ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῆς περαιτέρω ἱστορικῆς πορείας.

Ἄλλ' ἂν ἡ *συναγωγὴ νόμων ἀποκλείεται*, δὲν στεροῦμεθα *παραδειγμάτων* ἐκ τοῦ παρελθόντος, ἅτινα μάλιστα δύνανται νὰ μᾶς καθοδηγῶσιν εἰς τὸ μέλλον. Πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς τοῦ παρελθόντος, αἵτινες ἔχουν καταξιωθῆ καὶ αἵτινες δύνανται νὰ εὔρωσιν ἐφαρμογὴν καὶ εἰς ὁμοίαν κατὰ τὸ δυνατόν ἐκδηλώσεις τοῦ μέλλοντος (1). Διότι ναὶ μὲν ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις παρουσιάζει ποικιλίαν γεγονότων ἀνεπαναλήπτων, διέπεται ὅμως πᾶσα ἱστορικὴ ζωὴ ὑφ' ὠρισμένων *ἀρχῶν*, αἵτινες ἔχουν ἐφαρμογὴν εἰς πᾶσαν ἱστορικὴν ἐκδήλωσιν ὑφ' οἵονδήποτε περιεχόμενον καὶ ἂν παρουσιάζεται αὕτη. Ἐὰν δὲ παραδείγματα, ἅτινα εὗρισκουν ἐφαρμογὴν καὶ εἰς τὴν ἐπακολουθοῦσαν ἱστορικὴν ζωὴν, ἀποκτοῦν τὴν ἀξίαν αὐτῶν κυρίως, διότι στηρίζονται εἰς τὰς διὰ παντὸς ἰσχυρούσας ἀρχὰς αὐτάς. Ἐὰν παραδείγματα ταῦτα καλοῦμεν *κανόνας*, τόσον διότι δὲν παρουσιάζουν τὴν ἀπόλυτον σταθερότητα τῶν νόμων, δεδομένου ὅτι τὸ κῦρος αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν ἀρχῶν, αἵτινες πάλιν κατὰ μακρὰς περιόδους δύνανται νὰ ὑποστῶσι παραλλαγὴν, ὅσον καὶ διότι ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν λαμβάνει περισσότερον πρακτικὴν σημασίαν, δεδομένου ὅτι διὰ τούτων παραδειγματίζεται κυρίως ἢ ἐν τῇ ζωῇ *συμπεριφορὰ* τῶν ἀνθρώπων.

Ἄναφέρομεν ἤδη *κανόνας* τινὰς πρὸς κατὰδειξιν τῆς σημασίας αὐτῶν διὰ τὴν περαιτέρω ἱστορικὴν πορείαν :

α) *Αἱ ἱστορικαὶ ἀποκαλύψεις γίνονται αἰτία ἰδιαιτέρας ἱστορικῆς δημιουργίας.* Διότι πᾶσα ἀποκάλυψις προκαλεῖ ἀντίησιν ὠρισμένης ἐπιστήμης καὶ γενικῶς διάρθρωσιν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου κατὰ τὰ ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως προκληθέντα αἰτήματα. Ἡ ἀποκάλυψις αὕτη τίθεται πλέον εἰς τὴν διάθεσιν τῆς πνευματικῆς καὶ ἱστορικῆς ζωῆς, διότι ἰσχύει ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ ὅτι πᾶν πνευματικὸν ἀγαθὸν εἶναι κοινὸν ἀγαθόν.

β) *Αἱ παραδόσεις προσδιορίζουν τὴν περαιτέρω κοινωνικὴν ζωὴν.* Διότι πᾶσα παράδοσις ἀποτελεῖ τὴν συνισταμένην μακρᾶς δημιουργικῆς προσπάθειας τῶν ἀνθρώπων, ἥτις, ὡς εἶναι φυσικόν, ἀποβλέπει εἰς τὴν πλαισίωσιν καὶ κατὰ τὸ δυνατόν ρύθμισιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ εὐρυτέρου μέλλοντος. Ὅσον μάλιστα ἡ παράδοσις εἶναι ἀξιολογώτερα, ἐπὶ τοσοῦτον τὰ ὅρια τῆς ἐξυπηρητήσεως αὐτῆς ἐκτείνονται πρὸς τὸ ἀπώτερον μέλλον. Ὁ ἰδρὼς συνεπῶς τῶν παρελθουσῶν γενεῶν ἐξυπηρετεῖ τὸ κοινωνικὸν ἀγαθὸν καὶ ὁ κόσμος τῶν ἐπιγιγνομένων, κατὰ ἠθικὴν πάλιν ἀρχήν, διὰ τοῦ σεβασμοῦ τῶν παραδόσεων αὐτῶν ἐκισχύει τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ πρὸς ἐκείνους.

γ) *Ὅσον μακροχρονιώτερος εἶναι ὁ πολιτισμὸς καὶ ὁ ἱστορικὸς*

(1) Heinrich Rickert: Die Probleme der Geschichtsphilosophie, 1924, σ. 89 - 99.

βίος ἐνὸς λαοῦ, τόσον μεγαλυτέρα εἶναι ἢ ζωτικότης αὐτοῦ καὶ τόσον σταθερωτέρα ἢ συγκράτησις τούτου εἰς ἐνότητα. Διότι ἡ μακρὰ αὕτη ἱστορικὴ ὄντοτης συγκρατεῖ πλούσιον ἱστορικὸν θησαύρισμα, τὸ ὁποῖον ἐσφυρηλάτησαν ὅλοι οἱ αἰῶνες τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ τούτου καὶ τὸ ὁποῖον, ὡς εἶναι φυσικόν, διατηρεῖ τόσον ἀκμαίαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ὥστε οὔτε αἱ ἐξελίξεις τῆς ἱστορικῆς πορείας νὰ εἶναι ἀλματικά, οὔτε αἱ ἐπιδράσεις τῶν ξένων λαῶν εὐχερεῖς. Διατηρεῖται συνεπῶς ἀμείωτον καὶ ἀσάλευτον τὸ θησαύρισμα τοῦτο, ὅπερ ἐπιδρᾷ ἀφομοιωτικῶς ἐπὶ τῆς περαιτέρω ἱστορικῆς πορείας, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς καταξιώσεως τῶν ὑφ' ἡμῶν τῶν ἰδίων κτηθέντων ἀγαθῶν ἀγάλλεται ἡ ψυχὴ—καὶ δὴ ἡ κοινωνικὴ—κατὰ τὴν διατήρησιν τούτων. Διαδηλοῦται ἐξ ἄλλου τὸ θησαύρισμα τοῦτο διὰ τῶν πολιτιστικῶν ἀγαθῶν τῆς τέχνης, τῶν γραμμάτων, τῆς γλώσσης κττ, τῶν ὁποίων ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἐκτίμησις ὄχι μόνον δὲν δεσμεύει τὴν ψυχὴν τῶν δημιουργούντων ἀλλὰ τοῦναντίον ἐνισχύει αὐτὴν διὰ νὰ καλλιεργῇ τὴν διηνεκὴν πολιτιστικὴν καὶ ἐθνικὴν ἀνύησιν.

Δὲν ἀναφέρομεν ἄλλους κανόνες, ἂν καὶ εἰς ἐκάστην πνευματικὴν πτυχὴν δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν ὁμοίως, διότι διὰ τῶν μνημονευθέντων καταδεικνύεται σαφῶς ἡ σημασία αὐτῶν. Τοῦτο μόνον τονίζομεν, ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι λαμβάνουν *δεοντολογικὸν* χαρακτῆρα καὶ ἀποτελοῦν ἐφόδια τῆς κοινωνικῆς ψυχῆς, διὰ τῶν ὁποίων αὕτη προάγεται καὶ παρορμάται θετικώτερον πρὸς τὴν ἱστορικὴν τῆς ἀποστολήν. Προερχόμενοι οἱ κανόνες οὗτοι ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἱστορικῆς ζωῆς προβάλλουν ὑπὸ μορφήν *χερούς*, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ τὴν κίνησιν τοῦ λαοῦ κατὰ τὰς *προϊστορικὰς καὶ ἱστορικὰς ἰδέας* του καὶ γενικῶς τὴν ἀνύησιν αὐτοῦ πρὸς τοὺς οἰκείους προσανατολισμούς του. Οὐδὲ δεσμεύουν τὴν βούλησιν τῶν λαῶν, διότι δημιουργούμενοι ἐκ τῆς ἰδίας ἱστορικῆς ζωῆς ἀποβλέπουν εἰς σκοπιμότητα, ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν λαῶν καλλιεργηθεῖσαν. Διὰ τούτων δὲ ἀποσαφηνίζεται καὶ προσδιορίζεται ἡ συμπεριφορὰ αὐτῶν τόσον πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν ἀντιξίων συνθηκῶν ὅσον καὶ πρὸς πραγματοποίησιν τῶν οἰκείων καὶ γνησίων προσανατολισμῶν. Ἐκ τούτου οὐδεμία *ἀντινομία* παρουσιάζεται μεταξὺ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως καὶ ἱστορικῆς κανόνος. Τοῦναντίον διὰ τῆς τηρήσεως αὐτῶν δοκιμάζουσιν οἱ λαοὶ τὴν *ἐλευθερίαν* των.

Ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι παρουσιάζουν *δεοντολογικὸν* χαρακτῆρα καταδεικνύεται ἐκ τῶν ἐξῆς :

α) Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ γίγνεσθαι, ἐφ' ὅσον παρουσιάζει γνησιότητα, ἀνακύπτει ἐκ *διαλεκτικῆς κινήσεως* πολιτικῶν ἢ πολιτιστικῶν καὶ γενικῶς ἱστορικῶν δυνάμεων, διὰ τῆς ὁποίας καλλιεργεῖται ἡ ἱστορικὴ πρόοδος. Ἡ διαλεκτικὴ ὅμως κίνησις σημαίνει κυρίως διάνησιν τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς ἐνέργειαν διὰ τῶν καθηκόντων καὶ ἐπιζητήσεων τοῦ ἰδεωδεστέρου. Τοιοῦτοτρόπως κατὰ τὴν προσπάθειαν αὐτὴν ἡ ψυχὴ τῆς κοινωνίας ἢ κρατεῖ τὸν ἱστορικὸν ροῦν ἀπρόσβλητον ἐκ τῆς ἐπιρροῆς

ἀντιξόων περιστατικῶν ἢ ἐπιταχίνει τὸν προοδευτικὸν χαρακτήρα αὐτοῦ. Καὶ εἶναι τοῦτο δεῖγμα τοῦ δεοντολογικοῦ χαρακτήρος τῆς κινήσεως καὶ δράσεως τῶν λαῶν κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν πορείαν.

β) Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἐκάστοτε δυναμικότης τῶν λαῶν, ἥτις καταδεικνύεται διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἀντιστοιχῶν ἐποχικῶν ἱστορικῶν αἰτημάτων, πιστοποιεῖ *παρουσίαν τούτων εἰς τὴν ἀθανασίαν* ⁽¹⁾. Διότι ἂν οἱ λαοὶ κρατῶσιν ἐν τῇ γνησιότητι τῆς δράσεως αὐτῶν τὸν προοδευτικὸν χαρακτήρα ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν πορείᾳ, τότε ὁδεύουν ἀσφαλῶς πρὸς τὴν ἀθανασίαν των, δεδομένου ὅτι κινοῦνται γονίμως πρὸς τοὺς προσανατολισμούς των. Τὴν ἀθανασίαν ἄλλως τε ταύτην σφραγίζεται τὸ ἐκάστοτε παρὸν διὰ τῆς ἀξίας του, δεδομένου ὅτι διὰ ταύτης κρατεῖται ἐν μέρος ἐκ τοῦ φωτισμοῦ τῆς ἀθανάτου ἰδέας.

Καὶ ναὶ μὲν τὰ ἄτομα καὶ αἱ γενεαὶ παρέρχονται. Ἄν ὅμως ταῦτα εἶναι πεπερασμένα, ἡ δρᾶσις αὐτῶν ἐνέχει συμβολὴν εἰς τὴν ἀθανασίαν, δεδομένου ὅτι διὰ τοῦ ἰδρώτος αὐτῶν ἀνακύπτει τὸ ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον ἔχει ὑπερχρονικὴν σημασίαν. Ὁ θάνατος μάλιστα τῶν παρερχομένων ἀποτελεῖ ἐν *τέχνασμα* (Kunstgriff) τῆς ζωῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀνανεώσεως τῆς βιολογικῆς ζωτικότητος, ὅποτε ἐπιτελεῖται καὶ ἡ ἐπίτασις τῆς πνευματικῆς καὶ ἱστορικῆς ζωτικότητος καὶ γενικῶς ἡ ἐπίτευξις τῆς ἀθανασίας.

Ἐκάστη γενεὰ συνεπῶς καὶ ἐκάστη ἐποχὴ, ἐφ' ὅσον παρουσιάζει τὴν γνησίαν ἱστορικὴν γονιμότητα αὐτῆς, ἔχει παρουσίαν εἰς τὴν ἀθανασίαν ⁽²⁾. Ἄλλὰ διὰ τῆς παρουσίας ταύτης εὐρύνεται καὶ πλουτίζεται καὶ ἡ δυναμικότης τῆς ψυχῆς αὐτῶν. Διότι δὲν ἔχουν μόνον ἔφεσιν αἱ γενεαὶ αὗται πρὸς γνησίαν ἱστορικὴν γονιμότητα ἀλλὰ καὶ *πίστιν πρὸς τὰ πεπωμένα τοῦ ἔθνους*. Καὶ εἶναι τοῦτο τὸ χαρακτηριστικώτερον κριτήριον, ὅτι οἱ κανόνες τῆς ἱστορικῆς ζωῆς ἔχουν καθαρῶς δεοντολογικὸν χαρακτήρα.

Ὅθεν ἔχει ἡ ἱστορικὴ πορεία τὸν προοδευτικὸν αὐτῆς χαρακτήρα, ὅταν κινῆται ὁ λαὸς μετὰ γνησιότητος καὶ ζωτικότητος, ὡς τοῦτο διαφαίνεται κατὰ τὴν ἐναρμόνισιν τῆς δράσεως αὐτοῦ πρὸς τὰ ἐκάστοτε ἱστορικὰ αἰτήματα, ὅποτε ὀπλίζει τὴν ἔφεσιν αὐτοῦ διὰ καταλλήλων *κανόνων* ἱστορικῆς ζωῆς. Ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν ἀναφαίνεται ἡ δύναμις τοῦ χρέους, ὅπερ καλλιεργεῖ τὴν προσπάθειαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους νὰ ἐπιτύχη τὴν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ διαδηλουμένην χάριν τοῦ Ὑψίστου ⁽³⁾.

⁽¹⁾ Herbert Cysarz: Das Unsterbliche. Die Gesetzhkeiten und das Gesetz der Geschichte, 1940, σ. 8, 83.

⁽²⁾ I. Θεοδωρακοπούλου: Σύστημα φιλοσοφικῆς ἠθικῆς, τόμος Α', 1947, σ. 206.

⁽³⁾ Arnold Toynbee: Kultur am Scheidewege. Übertragen aus dem Englischen von Ernst Doblhofer., 1949, σ. 266 - 269.